

Istri, autori ističu: „Gledajući iz suvremenog trenutka, *Vodoprivreda d.o.o.* vodoprivredni je organizacijski oblik kojim je zaključeno stoljeće i pol dugo razdoblje učestalih organizacijskih promjena koje su se protezale od razdoblja Habsburške Monarhije, preko Austro-Ugarske Monarhije, fašističke Italije, Jugoslavije u svim njezinim društveno-političkim i gospodarskim pojavnostima sve do današnje Republike Hrvatske.“ (278)

S obzirom na kronološki pristup prvih osam poglavlja, u devetom i desetom autori se tematski retrospektivno vraćaju na prijelaz s pretprošloga na prošlo stoljeće. U devetom su se poglavlju („Vodoprivredne djelatnosti kao način suzbijanja malarije u Istri tijekom XIX. i XX. stoljeća“, 291-304) osvrnuli na vodoprivredne djelatnosti kao način suzbijanja malarije od kraja 19. stoljeća pa do sedamdesetih godina 20. stoljeća, naglašavajući kako se radi o fenomenu povezanom s prirodnim okolišem plodnih dolina i močvara kojima je gravitiralo okolno poljoprivredno stanovništvo. U desetom („Vodoopskrba kao dio vodoprivrede i njezino izdvajanje u samostalnu djelatnost pod Italijom“, 305-316) su autori komentirali tri ključna događaja: akcijski plan za izgradnju sustava vodoopskrbe (1924.), osnivanje Društva za zemljišno uređenje Istre s prvotnim zadatkom izgradnje vodoopskrbnoga sustava (1929.) te izgradnju vodovoda na izvoru Sveti Ivan (1930. – 1933.). U posljednjem su poglavlju („Vodoprivreda u Istri – zaključna razmatranja“, 317-337) sumirali razmatranu tematiku kroz deset cjelina sadržajno razrađenih u prethodnim poglavljima. Knjiga je nedvojbeno hvalevrijedan prinos poznavanju vodoprivrednih djelatnosti ne samo u području doline Mirne već i na cijelom istarskom poluotoku.

Jasenko Zekić

Luka Pejić, *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj: fragmenti subverzije*, Zagreb: DAF, 2016., 223 str.

Spominjanje anarhizma često asocira na bezvlade i kaos, iako iza te političke doktrine stoji zamisao stvaranja harmonične zajednice slobodnih pojedinaca, neopterećenih dogmama ili bilo kakvom vrstom prisile. Upravo je manjak istraživanja toga specifičnoga povijesnog fenomena razlog često krivih i jednoličnih interpretacija, tako da se ovom knjigom nastoji popuniti

praznina jer, kako autor „Predgovora“ (9-12) Branimir Janković napominje, *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj: fragmenti subverzije* Luke Pejića prva je knjiga o povijesti anarhizma u Hrvatskoj.

Klasični se anarhizam smješta u vrijeme povijesnih prijelomnica: od Francuske revolucije, preko Pariške komune i Listopadske revolucije do Španjolskoga građanskog rata. S tim razdobljem povezujemo imena znamenitih teoretičara anarhizma poput Pierre-Josepha Proudhona, Mihaila Bakunjinina, Pjotra Kropotkina i drugih, čije su ideje nadahnjivale brojne aktiviste koji su uglavnom djelovali na rubovima društva. Stoga autor u „Uvodu“ (13-18) konstatira kako je proučavanje anarhizma između ostaloga i pisanje historije odozdo, koja skreće pozornost na prošlost zanemarenih skupina društva. Anarhizam je i prilikom proučavanja prošlosti radničkoga pokreta i socijalizma ostao na marginama, što je još jedan od problema njegova istraživanja na koje se autor referira jer to što se povijesna znanost rijetko njime bavila ne znači da ga nije bilo.

„Historiografski izazov anarhizma“ (19-28) drugo je poglavlje, u kojem se nastavlja analiziranje problematike istraživanja fenomena anarhizma. Autor razmatra korištenje komparativnom metodom, pritom ističući kako se anarhizam u Hrvatskoj ne može sagledavati kao kompaktna cjelina, usporediva sa situacijom u drugim državama, jer su anarhistički utjecaji u Hrvatsku dolazili s različitih strana, što je dovelo do nejednaka razvoja anarhizma u pojedinim regijama. Primjerice, u Istri se najviše osjećao utjecaj talijanskoga anarhizma, dok je u Osijek utjecaj dolazio iz Mađarske, a zagrebački su anarhisti bili povezani s austrijskim istomišljenicima. Kriva interpretacija pojma anarhizma te raspršenost i subjektivnost izvora dodatno otežavaju istraživanje, što autor pokazuje i na primjeru pisanja *Pučkoga prijatelja*, lista hrvatskoga katoličkoga pokreta u Istri, gdje se za porast anarhističkoga djelovanja – a spominju se napadi na okrunjene glave kao jedini element anarhizma – optužuje država, čiji učitelji u školama niječu postojanje Boga te učenike poučavaju slobodi bez odgovornosti.

U trećem poglavlju, „Anarhija – nijanse i slojevi ideje“ (29-41), autor nas upoznaje s problemom definiranja anarhizma, označavanja njegova početka i objašnjavanja različitih pravaca kroz prikaz i analizu promišljanja nekolicine mislilaca koji su se dotaknuli anarhizma u svojem djelovanju. Među njima je bio i Karl Marx te je dio poglavlja posvećen njegovu odnosu

i polemikama s vodećim predstavnicima anarhizma, odnosno sukobu dviju ideja, marksizma i anarhizma.

„Nacija i revolucija“ (43-55) naziv je četvrtoga poglavlja, u kojem se analizira odnos anarhizma prema pokretima za nacionalno oslobođenje. Pojedini predvodnici anarhizma imali su često različita i ambivalentna stajališta o nacionalnim pokretima pa je Bakunjin, primjerice, smatrao da nacionalni zanos nužno ne mora imati progresivne ideje, iako je svojevremeno imao simpatija prema nacionalnim pokretima, poput onoga talijanskoga, gdje je neko vrijeme djelovao, pa se utjecaj njegovih sljedbenika proširio do Istre i Dalmacije. Na prostoru današnje Hrvatske autor navodi Miloša Krpana i Giuseppinu Martinuzzi kao primjere kritičkoga odnosa spram nacionalnih ideja, što je bila rijetkost u doba kada nacionalno pitanje ima prednost pred klasnom borbom.

Poglavlje „Industrijalizacija i radnički pokret“ (57-115) započinje opisivanjem početaka radničkoga pokreta u Hrvatskoj, prisutnoga u gradovima u kojima se polagano razvijala industrija. Na primjeru Rijeke autor pokazuje kako je brzi gospodarski razvoj u drugoj polovici 19. stoljeća posljedično doveo do osnivanja prvih radničkih udruženja i njihovih akcija poput organiziranja štrajkova i blagajne uzajamne pomoći, ali i do jasnijega artikuliranja vlastitih zahtjeva u vidu reguliranja radnoga vremena, traženja slobode tiska i okupljanja, poboljšanja radnih uvjeta, zabrane rada djece i dr. U prikazivanju razvoja radničkoga pokreta u Osijeku važno mjesto zauzima generalni štrajk, prvi takve vrste u Hrvatskoj, koji su osječki radnici organizirali u travnju i svibnju 1905. U okviru zagrebačkoga radničkog pokreta anarhisti su bili uglavnom povremena pojava, pod snažnim represivnim pritiskom te većinom negativno prikazivani u hrvatskom tisku, koji je anarhizam smatrao tuđom idejom, nepotrebnom hrvatskim radnicima. Zbog privredne se zaostalosti u Dalmaciji radnički pokret kasnije razvio. Autor naglašava utjecaj jakoga talijanskoga anarhističkoga pokreta. Jedna je od zanimljivosti koja svjedoči o prisutnosti ideje anarhizma osnivanje 1912. nogometnoga kluba HRŠD Anarh, današnjega RNK Split.

Što se Istre tiče, autor zamjećuje određene sličnosti s Dalmacijom, poput kašnjenja industrijalizacije te talijanskoga utjecaja na razvoj radničkoga pokreta, koji je bio ograničen na (pri)obalne gradove Pulu, Labin, Kopar i Rovinj, gdje su djelovale podružnice Talijanske socijaldemokratske stranke. Kao najveći i industrijski najrazvijeniji grad u Istri na prijelazu

iz 19. u 20. stoljeće, centar je radničkih gibanja svakako bila Pula, stoga se autor najčešće referira na zbivanja u tom gradu, u kojem su održavani kongresi koji su se bavili i radničkom problematikom. Članci iz *Naše sloge* pokazuju kako su u Puli poduzimane represivne akcije protiv pojedinaca osumnjičenih za anarhizam. Autor spominje i štrajkove, od kojih je najznačajniji i najmasovniji bio sedmodnevni opći štrajk u siječnju 1918., praćen proturatnim parolama, u kojem su sudjelovali radnici različitih nacionalnosti, uglavnom zaposleni u brodogradilištu. U brojnom i sindikalno organiziranom pulskom radništvu bilo je i onih anarhističkoga usmjerenja, što dokazuje brojka od oko 400 pretplatnika talijanskoga anarhističkog lista *Umanità nuova*. Razmatranjem pitanja održavanja anarhističkoga kongresa u Puli, koji se ponegdje spominje u literaturi, autor zaključuje kako nema konkretnih podataka koji bi potvrdili održavanje takvoga događaja. Pored Pule, autor se fokusira na zbivanja na Labinštini, ističući Giuseppinu Martinuzzi i njezine radove te, naravno, aktivnosti labinskih rudara i njihove neprestane borbe za radnička prava, koja je kulminirala štrajkom u ožujku i travnju 1921., događajem koji poznajemo pod nazivom Labinska republika, a koji autor stavlja u kontekst radničkoga zauzimanja tvornica u Italiji 1920. u kojem su sudjelovali anarhisti.

U kratkom poglavlju „Odjeci Pariške komune“ (117-123) autor ukazuje na reakcije u Hrvatskoj glede događaja u Parizu koje su u tadašnjim tiskovinama uglavnom bile negativne. Na sličan je način tretiran anarhistički koncept „propagande djelom“, koji je bio blizak anarhistima koji su rješenje vidjeli u atentatima na svjetske državnike. U poglavlju „Propaganda djelom“ (125-139) pokazuje se kako je anarhizam bivao demoniziran u listovima upravo zbog aktivista koji su se koristili nasiljem. Autor se, između ostalog, koristi primjerima iz tršćanske *Naše sloge* i krčkoga *Pučkog prijatelja*.

U sljedeća se dva poglavlja autor bavi dvama anarhističkim aktivistima: Milošem Krpanom (141-149) i Stjepanom Fabijanovićem (151-157). Prvi je bio učitelj koji je djelovao u Slavoniji, često zatvaran zbog svojih aktivnosti, dok je drugi svoje mjesto pronašao u Americi, gdje je održavao bogatu korespondenciju sa svojim istomišljenicima iz koje se mogu iščitati njegovi stavovi.

Deseto je poglavlje „Međuratno razdoblje i Španjolski građanski rat“ (159-167). Taj je rat bio specifičan po tome što je izazvao solidarnost internacionalnoga socijalizma s borbom Republike protiv Francovih nacionalista.

Socijalisti različitih usmjerenja, pa tako i anarhisti, odlazili su u Španjolsku boriti se na strani Republike, stoga autor donosi reakcije u Hrvatskoj na zbivanja u Španjolskoj, prvenstveno se usredotočujući na dobrovoljce koji su otišli na bojište, među kojima je bilo mnogo Istrana, od kojih su neki označeni kao anarhisti. Pritom poimence spominje Nikolu Turčinovića (Nicolò Turcinovicha), Luigija Križaja, Antonija Bencovicha, Pietra Cociancicha i Lodovica Sestana.

Što su razmišljali, govorili, pisali, kako su interpretirali ili se referirali na anarhizam u svojim djelima pisci poput Matoša, Šimića, Kamova, Cesarca i Krleže saznajemo u poglavlju „Umjetnost“ (169-180), koje pokazuje kako je slobodarska ideja anarhizma bila privlačna brojnim umjetnicima, bilo u pogledu artikulacije vlastitih društvenih promišljanja ili zalaganja za slobodnu artistsku ekspresiju.

U zadnjem, prigodno naslovljenom poglavlju „Za kraj“ (181-185), autor u kratkim crtama iznosi zaključna razmatranja o temama koje su analizirane po pojedinim poglavljima te zaključuje kako je „anarhizam »dugog 19. stoljeća« bio tek niz fragmentarnih ideja i pothvata na području hrvatskih zemalja, ali i dio međunarodnog, transnacionalnog pokreta“. Na kraju knjige nalazi se kronologija događaja, nekoliko slikovnih priloga, popis literature, kazalo imena, zahvala te bilješka o autoru.

Od fragmenata razasutih po brojnim novinskim člancima, izvještajima represivnih organa te općinskih i gradskih uprava, pismima i drugim pisanim izvorima autor je stvorio kompaktno djelo o anarhističkim aktivnostima na području današnje Hrvatske između druge polovice 19. stoljeća do početka Drugoga svjetskog rata. Iz ove je studije vidljivo kako su se ideje o borbi za bolji i pravedniji svijet nezaustavljivo širile Europom te iz različitih pravaca utjecale na procese u Hrvatskoj. Dodatnim istraživanjem tema analiziranih u ovom djelu, npr. među arhivskom građom koja se nalazi izvan Hrvatske, na što autor više puta poziva, produbila bi se saznanja o fenomenu anarhizma, a možda otvorila i neka nova pitanja i nepoznanice.

Mirjan Flego